

ANDEIRO

POEMA HISTÓRICO BRIGANTINO
DA UNIÓN IBÉRICA
(SÉCULO XIV)

POR

Evaristo Martelo Paumán

CRUÑA

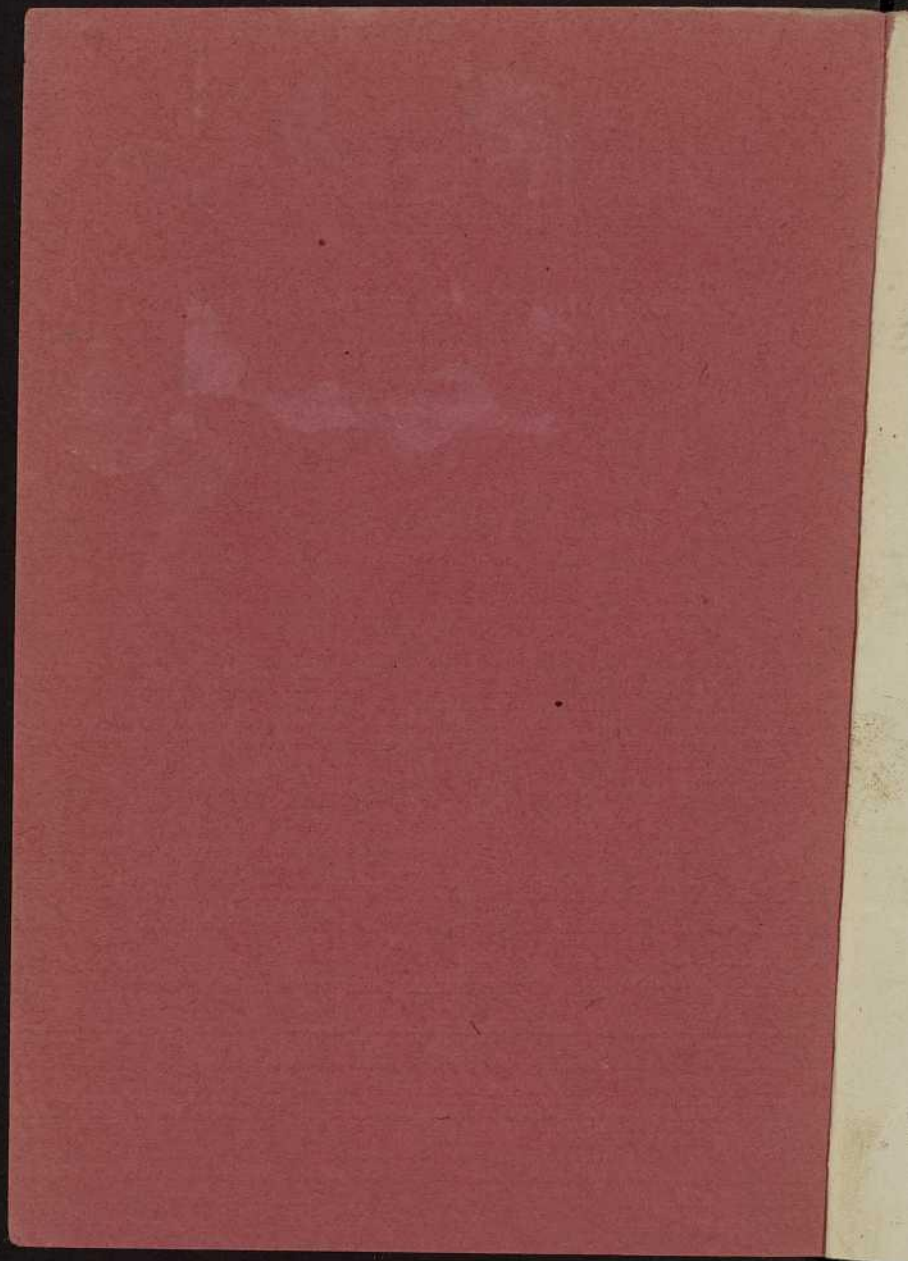
imprensa de Zíncke Hermanos

1922

ACADEMIA
GA
UÑA

1

teca

REAL ACADEMIA
GALEGA
A CORUÑA

4261

Biblioteca

ANDEIRO

Ho uoso bon rapaz
Pepe Gaya; que tanto
foy e' ven por estudante,
oficial da rosa Real
Academia; como
recordo o autor

ANDEIRO

POEMA HISTÓRICO BRIGANTINO
DA UNIÓN IBÉRICA
(SÉCULO XIV)

POR

Evaristo Martelo Paumán

Propriedade do autor

CRUÑA

Imprenta de Zincke Hermanos

1922

ANDERSON

POEMA HISTÓRICO BRITÂNICO

DA UNIÓN IBÉRICA

(1808-1814)

1814

Evansio Martelo Pasmán

É Propiedade do autor

1814

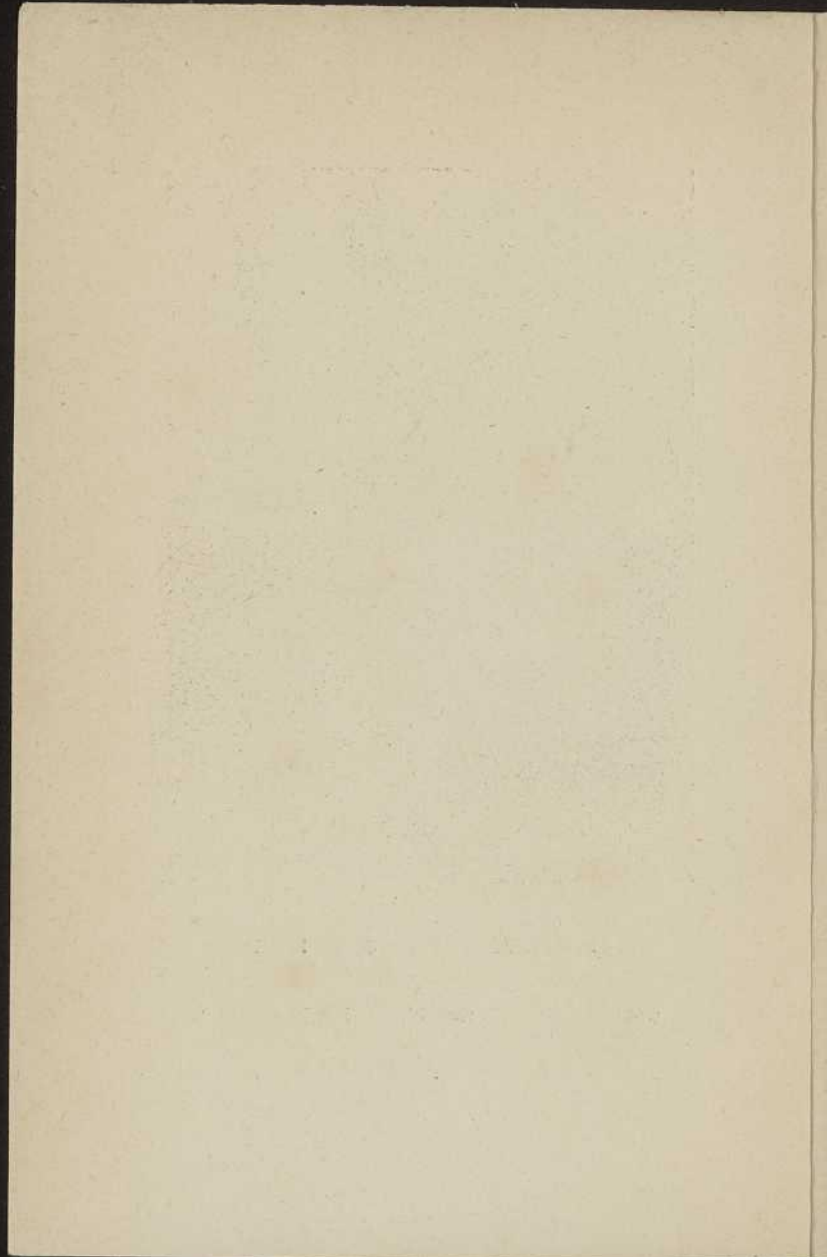
Impressão de J. M. H. H. H.

1814

O CONDE ANDEIRO

(Da "Historia de Portugal", de Pinheiro Chagas)

CANTO I

No Castro de Asperón (1)

Pinga de fel carraxosa
na lousa da esclavitude
guindando estóu.
Se non acudís co-a vosa,
forte eu da fé na virtude
pra atrás non vou.

O Autor.

* (*Misión dos Bardos. 1886*).

I

Piñeiros longos do verde castro
onde hoxe aniñan aigas tan só,
n-ese penedo que envolto tendes
fungando en roda dël arredor;
voz fonda e grave das soedades,
eco dos mortos, altos abós,
piñeiros longos. ¿Qué me decides?
¿Por que somella roncando o son

das vosas gallas, que o vento arrola,
que un enemigo coidásme vos?
Abríme paso, pinos do Castro,
teño meu posto no de Asperón,
non son alleo; reconóceme;
sey, que gardades; sey onde vóu;
calar, piñeiros, calar e oíme;
xa, que eu vos fale no corazón,
xa, que vos diga para o que veño,
xa, que tremedes á miña voz,
xa, que vos vexa, feros, valentes,
erguel-os gallos como o león,
que carraxoso crispa a guedella,
ceibando os ollos lume arredor...
...despóis roncade; leven os ventos
por toda a roda, que o celta andóu,
dende o Roncudo da frente ousada,
dende a gran torre, que dos Xerions,
tén por cimentos xigantes osos
do Hércules celta fero blasón,
do sol que morre ao sol que nace,
leven os ventos a inxente voz
cal de Tirteo que encenda os peitos,
cal zomba lonxe forte cañón,
cal centellando na escura noite
trona nos tronos, a voz de Dios.
Quezáis de oíla tremen cobardes,
neve no peito, neve na cõr,
tirans, que esquencen, sen ver Pompeya,
sen ver da historia canto enseñóu,

ser muy espoto fiar dē soños,
 ¡volcáns e pobos; dormei, ou non!
 de Redulla e Redullio sin segundas,
 cume augustas do poder dos suevos,
 sempre, para a ley da humanidade
 sioga en sangue os idolos sobervos.

II

Valor, lealdá e constanza sempre foron
 o rosto propio, o sino dos gallegos,
 e unha fé tan podente, que cal Fénix
 renaz, da cinza mesma no seu peito.
 ¡Seu Dios, seu lar, os séus, son propia vida.
 ¿Quen arredalos pode de un gallego?

Cando todo arredor se abaixa ou cae,
 cando as veciñas hostes se abateron
 e aos pes de un vencedor baixa a coliga,
 rendidas sofren os grillons de ferro,
 e rinchando os cabalos de un Atla,
 trillan capelas, tombas, lares, éidos
 e en Dios, non mais, as esperanzas poñen
 os homes, que nos homes as perderon,
 ...enton; na cume dos seus hirtos montes,
 coroados de céltigos penedos,
 onde as aigas ariscas fan o niño,
 as testas erguen os sereos suevos
 de mirar maxestuoso e repousado,
 garridos corpos e varudos membros,
 as frameas brandeando, que relocen
 do sol de Finisterra co-os refrexos,
 de sangue e lume lostregando rayos
 cal do león na noite os ollos feros.

Eles foron con Roma e con Cartago,
nos campos cataláunicos, nos tempos
de Requila e Requiario sin segundo,
cumes augustas do poder dos suevos,
¡sempre! sempre, que a ley da humanidade
afoga en sangue os ídolos sobervos
de costumes e imperios, que xa foron...
e compre deixen o caduco cetro,
eles foron coluna, firme sempre,
resistindo o trebón, valo de ferro
onde á esnacarse veñen ao topalo
cantos cobizan este chan gallego
cal se desfán as ondas bramadoras
do altivo Orzán nas furnas de San Pedro.

Galicia e Portugal, Galicia soa,
pois Lugo e Braga sempre son o mesmo
e a gran Lisboa é mesmo patria nosa
que ese Madrid dos mouros de Toledo,
ten a misión de Dios, é o brazo forte
da reconquista nos confins Iberios,
é arca santa, que garda esos tesouros
cal garda Lugo o Santo Sacramento;
de virtudes dos homes, que son homes,
non vándalos de aló, de floxos peitos;
por eso sempre en cada feito grande
esta alta casta, que aloumiña o ceo,
nervo de ferro cando as mais podrecen,
ten o seu home no lugar primeiro.
¡Se Iberia quer saber os seus destinos
a Esfinxe pousa aquí, casteláns cegos!

De Tuy era Pelayo, se él non fora
ben renderan á España os sarraceosl
gallego foy Charino, o de Sevilla,
o dos Vélez, Faxardo, outro gallego;
perde o Gran Capitán a Seminara,
c-un Andrade de acó vira o taboeiro;
vay a Cruz á Lepanto contra o turco,
e no combate aquel, pasmo dos tempos,
¿Quen pon a ley rendendo a capitana
de Ali brioso y o pendón collendo?
...Don Gil de Andrade, casta de Faxardos,
e sempre foy así; nos días pretos
seis meses pra vencer nos abundaron
de Bonaparte o fazañoso exército
mentres España inda tardou seis anos,
e ¿se nos non foramos?... fale Wellington. (2)

Hoxe compren recordos ¡triste España
dos godos e dos vándalos proveito!
sen honra, sen caudal, co-a frente roxa
a herencia rica dos abós perdendo!
a tan dexenerada e miserable,
que inda un berro non tes, cativo peito!
de pes e mans atada como Cristo
por Xudas que ¡vendidos! te venderon! (3)

Compren recordos hoxe, aquí repousan
valor, lealdá e costanza; non morreron,
os homes ainda aquí, como na España
de Ponferrada aló, na Mesta á reo;
como en Madrid, que son dos de Alfarache,
non dos Bos, os Guzmáns, que teñen mérito.

Con homes de esa clas, está ben todo;
 para tales varons, tales gobernos!
 Por eso vou contarvos esta historia
 de cando o malfadado rey Don Pedro
 primeiro de Castela, o valeroso
 foy mal morto en Montiel, Abel moderno,
 e España sin honor, xentes mercadas,
 van de xionllos á bicar ó cetro
 de cañ coroado; como en frente
 da infamia xeneral, houbo gallegos
 fieles á ley de Dios e á monarquía,
 de enriqueñas mercedes con desprezo,
 que, deixando nos lares canto tiñan
 anque eran Ricos-homes, van dereitos
 á Lisboa á loitar como fidalgos
 do lexítimo Rey pol-os herdeiros
 e pol-a unión Ibérica esperada
 baixo os pendons do Santo Sacramento
 hasta perder a vida xenerosa
 de unha traición cobarde á torto ferro,
 un d' estes homes, o que mais esplende
 foy o Conde de Ourém, o noso Andeiroap
 ¡Sexa seu nome, de vilans, castigo,
 ¡Sexa seu nome, para os bos, espello!
 Fidalgas ponlas do tronco suevo
 que, pé do Miño, de aló e de acó
 no mesmo rego, na propia terra

temos un labio, e un corazón!
Non sei se sodes, non sei se somos
o fillo pródigo, ben vós, ben nós,
sei que nos peitos tiran as cordas
e os brazos téndense de acó e de aló;
lembrar non quero pasadas faltas,
témolas todos ¡Dios nos cegón!
muchan os peitos remordementos
¡Que longa noite de maldición!
Mais xa trasvexo vir a alborada,
desperta a vida, sinto o rumor
lexano e maino, que crece e crece,
co-a luz fervente do novo sol;
sinto nos ventos, sinto nas follas
zombar uns ecos de grave son
que, así cal traen arrecendentes
mestos alentos de toda flor,
que ao paso atopan, os doces aires,
así fan pouso no corazón
de un sentemento forte e muy fondo
suma de moitos n-un grande e sóo,
que ten recordos, ten esperanzas,
odios, carraxes, queixumes, dôr,
de nai ferida chorosa queixa,
de pai vizoso valente voz,
prantos de debles, berros de fortes,
das alarbeas bélico son,
campã premente, que xunta as hostes
e hasta nas tombas ergue os abós,
que, retorcéndose c-os puños hirtos

n-un berro estoupan de maldición:
«Indignos fillos da terra sueva
»que en negro día vida vos dóu,
»malditos sede, se ao vela esclava
»non esnacades os seus grillons!
»Non naceu ela prâ ser do vándalo
»non naceu ela para o bretón!
»¡Hirmans de sangue, de historia e lingua
«¡jerguede, ¡adiante! con nosco é Dios!» (4)

CANTO II

O Rico-home Xan de Andeiro

Follas de ouro do libro pechado
das altas grandezas de un pobo dormido
vivos lostrós que as sombras fendedes
das brétemas negras dos antros do olvido
¡cal vos sinto do peito no fondo
punxentes tenxendo cal rayo encendido!

O Autor

(A Galicia. 1894).

I

Galana ponse Lisboa
como sultana dos mares,
baixo a crus, que Alfonso Enríquez
asentou nos seus adarves
tras vencer cinco reys mouros
douscentos anos enantes
para quen gardan os fados
cando outros tantos pasaren

un Gama, que aos catro ventos
a leve a lombos dos mares
e un Camóens dos Andeiro (5)
que con trompa de ouro ó cante.

Non era aquela Lisboa
á mesma, que n-esta idade,
maís de ceo, aguas e terras,
locía as prioridades,
e anque a apreixaban os muros
e rebustos castelares
da defensa, que pedían
aqueles tempos feudales,
e as mais ruas eran tortas
e non limpas, e á escoitarse
o toque das oracións
cada un tiña que alumarse
e pensar en defenderse
de moitas castas de males;
o Pazo-Castelo Real
preto San Martiño grande,
as prazas, a Rúa Nova,
que era a mellor de cidade,
a Sé, fábricas mouriscas
e bós pazos señoriales
con portas e con xanelas
de arcos godos e follaxes
facían, xa n-aquel tempo
ser Lisboa gran cidade.

Entre velos transparentes,
ricas sedas deslumbrantes

e escintilantes reflexos
 de xoyas donde o sol arde,
 como riquísima perla
 que n-un cerco de diamantes
 xunta a súa fermosura
 â da riqueza e das artes;
 pousada como unha Armida (6)
 nos seus xardíns orientales
 sobre aquel mar de zafiros
 que os blancos pes ven bicarille,
 baixo aquel ceo claro e limpo
 que aos ollos non lle pon mardes
 e mais alá o pensamento
 ver coida entre o azul os ánxeles;
 Lisboa, a xentil Lisboa
 co-os seus floridos paisaxes,
 mosteiros, pazos, castelos
 que deteñen ao viandante
 para deixarlle un recordo
 que xa da frente non cae,
 viste de gala as xanelas
 donde as donas apretándose
 somellan ramos garridos
 gloria da vista e dos aires.

Enche a Rúa Nova o pobo,
 que o fondo das huchas trae,
 e como ferve o cortizo
 cando as abellas non saen
 así en movemento ferve

toda a vida na cidade.
Lisboa, a xentil Lisboa,
fada garrida dos mares,
despois que os embaixadores
do bon Duque de Alencastre,
Xan de Andeiro e Roxer Hoor
firmaron pacto hirmandade
con Don Fernando primeiro
de Portugal, pra axudarse
contra Leon e Castela
xa que os dereitos non valen,
feito en Braga en mil trescentos
setenta e dos anos; marxen
para o cerco de Lisboa
que un mais tarde custou sangue
castelana e portuguesa,
e diplomáticos lances
de que aquí non fago conta;
hoxe, nove anos mais tarde,
agarda o froito, á Buarcos
posta a roda, van chegándose
para anclar corenta barcos
ingleses, co-os de Alencastre,
con eles ven Xan de Andeiro.

—
As brancas velas infrándose
somellan papos de pombas;
e retórcense nos aires
bandeiras e gallardetes
na virada flameándose.

Ven corte de entrambos reinos;
damas, cabaleiros, paxes,
forzas da armada, riquezas
para locimento e gaxes,
con aquela fantasía
de xentes ricas e grandes
de aqueles tempos, que o peso
dábase de man co-as artes.

Mais xa vos direi outrora,
se Dios quer, que eu non vos canse,
os fíos de esta madeixa
e a ley, que eses barcos traen.

Direivos mentras non chegan,
quen era o que aquí nos vale,
Xan de Andeiro o Brigantino.
¡Xustos seredes se o amardes!

Noso historiador Murguía (7)
dívos, que por non constarlle
o seren nados na Cruña
nin Don Fernando de Andrade,
o que casou co-a raiña
primeira, condesa enantes,
viuda de Alfonso Enríquez
de Portugal, ni o mais grande,
seu pai o conde de Traba,
que foi sol da sua idade,
fixo rey a Alfonso sétimo
e por él sufrío mil males;
o primeiro que da Cruña
por fillo debe contarse:

«é o fidalgo Xan de Andeiro.»

Eu digo que aqueles grandes
anque na Cruña nacesen
non se lle poñen diante,
seu alto valor, talentos,
embaixadas importantes
en busca da unión Ibérica
Iouba Froissart, e outros danlle
de cabaleiro e valente,
negociador e constante
fantos loureiros e cróas
n-aqueles tempos, que vale
por cen triunfos a súa morte
como veremos adiante,
mais para os reiros de España
foi desventura muy grande.
¡Se él vivira! ¡Que outra fora
Galicia na nosa idade!
o asesino traicioneiro
de aquela morte cobarde
non sô matou o fidalgo
senón o porvir xigante
do pobo, que degolou
por ser rey o miserable,
que comenzou de asesino
co-a muller propia estorbarlle. (8)

Xan de Andeiro foi un home,
que agarda Homero, que o cante,
e se o non tivo, nen ten
dino de él, e se as carraxes

e as envexas portuguesas
e gallegas se axuntaren
para negarlle xusticia
e glorias; é que hay linaxes
de tan mal sino, e o seu foino,
que morren co-a crus que nacen,
mentres de moitos cativos
ergue a sorte as foquedades.

¡Que triste é, que a lira miña
de seco e duro cordaxe
enriba de aquel mal sino
do mal soar xunte os males!
e enriba a desigoal loita
que o mal fado quer me cadre,
e-os que a historia portuguesa
escrebiron sen verdade
loubando ao Mestre de Avis
home ambicioso, cobarde,
mal cristiano, mal fidalgo,
deshonra da sua edade;
mais eu podrei contra todos,
a carantoña arrincarlle
limpando a mancha que afea
de aquela historia sen pares
a gloriosa fidalguía
que non hay outra que a iguale,
que a historia de Portugal
é unha epopeya constante
sen mais lunar que o de Avis
e estes séculos finais

de carbonarios e ingleses
que envenenaron o sangue
de aquela gran casta nosa,
que hoxe esquece canto vale
e vai pol-o cran às rastras
co-as às de ouro caudales,
mentres Don Bastián non torna,
crus, frono e glorias a darlle. (9)

Xan de Andeiro, o Rico-home,
fiña na Cruña os solares, (10)
a matriz na antiga torre
de Andeiro, preto de Cambre,
e no Castro de Asperón
e os veciños arrabaldes
da gran terra brigantíña
vasallos e propiedades
con que foy, n-aqueles tempos
de grandeza, un dos mais grandes
en craro linaxe, en rendas
e en poderes señoriales
a par dos seus bós parentes
os de Moscoso e de Andrade.

II

Locen no blason de Andeiro
as tres faixas con escaques
a modo ôs Soutomayores,
fendo à par por principais
que o diferencian de todos,

forre de tres homenaxes,
pé da porta dous caldeiros (11)
e no medio un can rampante
que gardar somella o pazo,
emblema de fieldades;
esto é o primeiro, despois
figuras acompañantes
das donas que alí entroncaron,
piñeiros, lanzas, (12) e saen
por volta do blason todo
así como alons de anxeles,
e un casco emprumado enriba
dos de coiro asomellante,
que fono de antigos tempos,
xa saberês, que os Andrade
como os Andeiro proceden
dos aborixens reinantes
e nas letras dos seus nomes
segue a tradición parlante
da gran casta brigantina:
Rey, en galo vello, é Ande. (13)

N-aquelas terras vizosas
e montesías de Cambre,
e no fero Orzán, da Cruña
sempre altivo e resoante,
foi de neno Xan de Andeiro
enferrando as suas carnes
e temperando alma forte
de terra e mar pra os combates.

Non, como a Rómulo e Remo
deulle loba peito e sangue,
nen tivo mestre e padriño
como Ruxeiro un Atlante. (14)
Mais, fillo sen nai que a súa
triste morre cando él nace,
quedou horfo n-este mundo
tan só con seu pai amante
Fernán de Andeiro e da Ponte
inda non ano casarse.

—
Era o pai un cabaleiro
hercúleo, mozo, brillante,
con tantas forzas nos membros
como cencia, e prendas tales,
que, á non casarse tan mozo
e a compañeira faltarlle,
deixándolle á Xan no berce
¡canto él fixer Diol-o sabe!
mais truncouse a sua vida
dempois de fazañas grandes
nas guerras de Alfonso onceno.

—
Mirou pra o ceo; anoboáronse
seus firmes ollos en pranto,
pediulle á Dios, que os ampare
e asuxetouse á cadea
con fé, con amor constante
para criar aquel neno
e facelo un home grande

cume da casta fidalga
batida das tempestades.
Foi seu mestre; o pai e o fillo
sempre xuntos, sempre amantes
o grande admirando ao neno,
e o neno admirando ao grande,
eran un en dous ¡foy sorte!
que falla á moitos bos padres,
que, anque para os fillos vivan
perden canto asentaren
se teñen rebelde espírito
ou mal enxerto cadrarlles.

Non vello, mais abatido
de tanta contrariedade,
comprida a misión; xa o fillo
forte e bon, feito á abastarse;
pedía descanso o corpo
do pobre pai; tiña fames
da compañeira querida
se Dios seu rogo escoitase,
que xa vinte anos correran
de sospirar e rezarlle.
Sentiose morrer; sereo
chamou á Xan; dille: «cásate»
que antes de irme de esta vida
que sô me doi por deixarte,
quero asegurar co-a axuda
de Dios, o noso linaxe.
É tolo, ou dexenerado,
fidalgo que a liña parte

pois o que hasta nos chegou
mádanos Dios alongarlle.
¿Quén foras tí, se os Andeiro
por culpa túa acabasen
ou mala sangue e cativa
na que temos mesturases?

—
Eres bon, máis quero velo,
meu fillo, antes de enterrarme,
por canto fixen por tí,
para os ollos me fechares,
quero verte de xionllos
co-a dona dina, e levardes
miña bendición; con ela
virá a de Dios, que vos garde.

—
Casouse Xan obedente
c-unha roxiña de Andrade,
que xa dende nenos viñan
sempre ledos de atoparse,
e foi de festa pra todos
na torre de Andeiro o lance
nos salons o señorío
e en folias todo Cambre.

A pouco morreu cal santo
o bon señor; para o viaxe
c-os ollos indo de un Cristo
para os fillos, e quedándose
co-as mans de eles entre as súas
pidindolles non chorasen

pois iba pé da sua dona
para no ceo agardarlles.

A congoxa de estes fillos
séntese mais que se fale,
cando viron aquel corpo
da tomba do seu linaxen
no fondo, en Santa María, (15)
pousar para que descanse.
Mais jou triste Xan de Andeiro!
que un dôr sobre outro lle cae
anque non no mesmo berce
senón rapáz enredante,
logo tamén atopóuse
como aquel seu triste padre,
con Xaniño, un lindo neno,
por Dios a dona levarlle,
moza, formosa, querida,
entre bagóas de sangue.

Seguíó co-a crus sobre as costas.
Tras de algús anos pasaren
depois de moitas defensas
por ser tentación constante
para moitas casadeiras
as riquezas, a bondade,
a fermosura, e o bon siso
de aquel fidalgo arrogante
de Andeiro, que era de pedra
mesmo que o fora seu padre;
mais unha Alcina traidora (16)
formosa como intrigante

fixose amar de Xaniño
e por él rindeuse o padre.
¡Nunca o triste, tal fixera
pois logo veu a verdel

Doña Mayor escondía
cal o mel, un mal brevaxe,
c-unha atractiva figura,
e a virtú da honestidade,
dobreces de casta douda
que é castigo donde cae.
Con pacencia correxila
procura o fidalgo; ¡en valdel

—
Non vendo a vida posible;
Andeiro, resolto e grande,
metéu un día a Xaniño,
non con seu tío de Andrade
por andar con Don Enrique, (17)
co-o de Altamira de paxe
donde adeprenda a escudeiro,
e a espora poña mais tarde.

Asoprou brioso o corno, (18)
axuntóu o vasallaxe
e co-o pendón e os caldeiros,
da forte mesnada diante,
rico, podente, locido,
e o demo no peito, arranque
tomou de trote a Castela
xunto ao Rey Don Pedro, á darlle

vida e facenda; comprindo
ley de concencia e linaxe.

Mentres as vizosas prumas
do casco campan nos aires
no rostro a baixa viseira
á cubrir as penas cae.
Sigueu de Don Pedro a sorte
¡tantos feitos, tantos males
de que aquí non fago conta
porque non quero alongarme;
fixeron nacer nos peitos
de aquel Rey e de aquel grande
tan fidalgos e valentes
como de sinos fatales
unha fé, tan mútua e viva
que aínda era mais, que amizade

É para mín un misterio
sendo tan bon o de Andrade
e sendo tan bon Andeiro
afectos tan singulares
por Don Enrique e Don Pedro,
un, ou os dous, criminales
según a verdâ dos feitos,
que aos ollos de eles pasaren,
Fío pouco de cronistas
sendo corrente adulasen
as reinantes dinastías,
co-o pé sobre das que caen.

Morto Don Pedro en Montiel,
quixo Andeiro expatriarse
e negando á Don Enrique,
novo Rey, pleito homenaxe,
formou parciais e amigos
que á mesnada se axuntaren,
enloitou pendóns e ferros,
e cal negra tempestade
que anque vai preña en centelas
mentres Dios non quer non caen,
rompeu por entre o enemigo
e a Portugal foi pousarse.
N-é rexicida un fidalgo,
mais con traidores non cabe!

De Portugal tomou rumbo
ás Galicias insulares
donde Breogán deixou fillos,
gaita e cirolas... din Gales,
e Gales, Galia ou Galicia
para mín o mesmo valen.
Goldsmít chámalles Silures, (19)
idos de España, e Brigantes;
eu ríome cando as ponlas
non ven o tronco en que nacen
como oíndo algúns gallegos
que voltos de Buenos Aires,
somellan desconocer
 cousas vellas dos seus lares,
cal, vendo un sacho, un decía:
¿Qué instrumento es este padre? (20)

Aló atopábase a filla
do Rey Don Pedro, e fieldade
do can rampante de Andeiro
era que á herdeira chegase,
e cumprir o testamento
do xusticieiro mandante
Doña Costanza, casada
co-o bon Duque de Alencastre.
Aí veñen todos, e Andeiro,
¡Qué valente armada traen!

CANTO III

A Corte de Portugal

Sociedá dexenerada
da noble historia esquencida
dos seus númes descoidada,
Hay que lle berrar na orella
erguéndoa con puño forte
«eres León non ovella».

O Autor.

(*A Xan de Ouces, 1896*).

I

Era unha cova infernal
nos tempos que á vela vamos
a corte de Portugal.

E forza rachar os velos
pra que alí nos entendamos
co-os feitos e comprendelos.

Quen do poeta dudare
se n-el non cree colla a historia
que eu propoño careare. (21)

Xa veremos fronte á fronte
cronistas pagos, e a gloria
de un poeta independente.

Vese mellor de á cabalo
do Pegaso dende o ceo
o mundo con dominalo,

que arrastrando pol-o chan
os que, sen âs á reo
mestos no barullo van.

Deulle Dios, que os mundos manda
mais vista á calquer, que vóa,
que ao mesmo lince, que anda.

En Don Fernando primeiro
rey de Portugal, á cróa
n-aquel século guerreiro

caíra mal, o formoso
para aquel tempo non era
desperto nen fazañoso

Compría alí rey mellor
de quen Portugal dixerá
«sabio, grande, lidador».

Tivo as chaves de Castela
cando, despois de Montiel
a Cruña, e de par con ela

ciudades moitas, abriron
portas e portos pra él,
que por rey o recibiron.

Galicia segura vía
que Andeiro e Castro amparaban
a sua soberanía

e a de Castela tamén,
mais cando soupo chegaban
de Trastamara, que ven,

forzas bravas a Zamora,
fuxe ao Porto antes de o ver
jou temido! en que mal hora,

Sendo o trunfante, tal fin!
jantes debera morrer
da vergonza de Alcontin! (22)

Mais non era o rey formoso
home solto no aparello
do duro arnés belicoso.

Antes sedas e primores
e armarse frente do espello
para contendas de amores.

Tiña mais brio e valor
se no seu posto estivera
a reina Doña Leonor,
Que á fermosura sin par
xuntarlle a sorte quixera
dotes para gobernar.

Mais Don Fernando o formoso,
se nas armas non locía
era bon e xeneroso

e tan fidalgo e leal,
que en tempos de paz sería
un gran ben en Portugal.

A reina Doña Leonor,
a divorciada de Acuña (23),
con quen casou por amor,

que aos dous formosos xuntaba
e mais frecha n-ela puña
pol-a alteza do que amaba,

era muy posto en razón,
dada a humanidade fraca
tiver mais, que él, ambición.

«Eilo váe, eilo vem»
decían dando â matraca
«de Lisboa a Santarém» (24)

E aquel bon home, en verdade
enfermo e debble quería
amor e tranquilidade,

en tanto que de arredor
rastrarse as cobras oía
d-él, de Beatrís e Leonor,
o Mestre de Avis, Don Xuan,
hirman do rey, cara ao Norte
como as agullas do imán,

da cróa, que ambiciónaba,
morto aquel, de calquer sorte,
de impaciente toleaba, (25)

Dous anos antes casara
co-a hirmán da reína, María,
que de Sousa enviudara,

formosa e boa muller,
que sô amor lle merecía,
mais impedía o que él quer.

Casar con Doña Beatrís
filla do rey Don Fernando
quería o Mestre de Avis.

Niño de cobras o peito,
e de quen era fiando
a impunidade do feito,

finxeuse o infame celoso
de unha honra non ferida,
e, por man propia alevoso

doulle en Coimbra â coitada
dura morte inmerecida
de traidora puñalada.

Como os homes criminales
confía, sin concencia fan
de ser, os que a teñen, tales,
aínda o cadáver non frío
pide da sobriña a man;
mais cando aos reyes oíó

a desabrida resposta
con voz dura, e dura cara
para o castigo disposta.

«Que a sobriña a pretender
non tanta presa tomara
como a matar â muller».

Despeitado, atemorido,
verdugos ou dagas vendo,
sal da corte e vai fuxido,

cal do criminal é sorte
ir pol-as sombras temendo
recebila quen dou morte.

Hirmán de Doña María
era o conde de Barcelos
como era a reina; él fuxía,

detrás os pasos sentindo,
que os vengadores crée velos
cada ves mais preto vindo,

o que é estraño e cousa dura,
que o pobo de Portugal
n-esta infame criatura,

sen pinga de sangue bóa,
non sendo tal para cal,
quixera ver posta a cróa,
¡o pobol ¡a Arraya miudal (26)
sempre de vermes formento,
de baixas pasions axuda!

dende Moisés, hasta nos
non tivo mais pensamento,
que a soberbía contra Dios!

Ela amparaba a Don Xuan,
que aínda máis amparo vía
no Rey, por ser seu hirmán,

e nos queixosos da corte
para quen o sol nacía
do Rey co-a espreitada morte.

As envellas e ambición
sempre do brazo hemos ver
da calumnia e da traición,

por serlles necesidade
seu rostro feo esconder
tras de finxida verdade;

e os aires empezoñados
pol-as feras pestilentas,
que respiran descoñados

arrodean a Leonor
e a Don Fernando, inocentes,
dinos de un tempo mellor,

e do heróico Portugal
como enroscada serpente
que afoga un peito leal

esas mesmas feras son
cadea, que apreixa a mente
e adormenta o corazón.

Mais, arriándose vexo
como gaivotas pousadas
as brancas velas no Texo: (27)

sinto as cadeas rolar
e as âncoras cân pesadas
facendo as augas brincar.

Dos barcos e da cidade
mestúrase no aire blando
alegre sonoridade:

Das músicas o alborozo,
das campanas repicando
e dos curiosos o gozo,

os hurras dos mariñeiros,
formados sobre o cruzame
dereitos como piñeiros.

¡Era de ver, e de oír!
já pruma non farta a fame
de podelo describir!

II

¡Loita cortés a porfia,
do inglés e do lusitán;
pompa real n-este día,
que Lisboa recibía
amigos que ben lle trân!

De Cambridge os condes son,
e un neto do rey de Albión,
ven de Castela a heredeira,
e co-eles cobre a ribeira
do séquito a confusión.

Do vivo sol c-os reflexos,
armas, xoyas, recamadas
vestes ricas, axitadas
véñse lostregar de lexos,
somella un conto de fadas.

Condes, damas, cabaleiros,
e cortesáns, e escudeiros
e paxes, no seu lugar
véñense pondo lixeiros
para na cidade entrar.

Todo é luxo, bazarria,
comprido, galantería,
por ser da moda os extremos
no tempo en que privar vemos
a xentil cabaleiría. (28)

Os reyes de Portugal
atópanse en Santarém,
mais, de sobra a corte tén
grandeza e ceremonial
para a grandeza, que ven,
e n-aquel rey dos mosteiros
Santo Domingo, famoso,
dá hospedaxe aos viaxeiros

¡Qué o louben os estranxeiros,
propio, abundante e luxoso!

Guardia e pendóns se presentan;
os condes, e o neno, en andas
con Doña Constanza asentan;
no medio os lores se ostentan
e a corte fai duas bandas.

Con grave solemnidade
ven andando a procesión
atravesando a cidade.

De tesura e gravedade
¿Quén, como os fillos de Albión?

Con movemento e soltura
como bon cor e figura,
e mais poder no mirar
mais nervo e menos gordura
¡Canto os ingleses ganar!

Camión airoso e galante
de Doña Constanza ao pé
un gran señor arrogante,
que, rostro, andar e falante,
acusan que inglés non é.

Leva un casco sin viseira
nin airón, croa cerqueira,
roxo manto, que ergue a espada
pol-a esquerda man cargada,
e a destra à falar en xeira.

Rosto grave e varonil,
pálida cór, alta frente;
mirar fondo, e moy firente;
din elas ao ver «xentil»
e din eles «un valente».

Mais sen ver do cabaleiro
outras virtudes, que ten;
sabio, cortesán, guerreiro
o Rico-home Xan de Andeiro
non tivo par en ninguén.

De seu pai a educación,
as desgracias do seu lar,
con Don Pedro guerrear,
nas cortes a alta misión
moito fono en que estudar.

Así; non é vanidade,
que co-a cencia mal se avén
aquela seguridade
que en si mesmo, con verdade
ven todos que Andeiro tén.

Seus verdes ollos escuros
cor de agua baixo salgueiros,
sempre firmes, nunca duros,
din donas e cabaleiros
ven das almas os seguros.

É sino de este varón
que amor lle tomen os bos,
envexas os que o non son;

¡señor de Andeiro e Asperón,
gárdete en Lisboa Dios!

.
A pouco; de Santarém
Don Fernando co-a raiña
e sua filla a infantía,
pousa en Lisboa tamén
como a todos lles conviña.

Mandan os reis aos chegados,
de sedas, ricos tecidos
de ouro e alxofares bordados
e copos enriquecidos,
de arte morisca labrados. (29)

Din aquí, meus bos lectores,
os sabios historiadores,
que comenzaron as festas,
mais, de como foron estas
nin ¡eses bos señores.

E foi falta criminal
cando en costumes se toca
e un caso tan principal,
que a historia cerrase a boca,
que outras veces abre mal.

Eu . . . das festas vos diría . . .
mais calo por un empeño
que de axustar contas teño
con esa xente algún día.
¡Caidos; n-é fidalguía!

Hora de mais, se antes menos,
con tanta cór, que se vé
píntannos dos dous pequenos
Eduardo e Beatris, tan nenos,
os esposáes na Sé:

As duas creanzas n-un leito,
roupas e colcha bordadas
e n-ela, de alxofres feito
dos noivos o propio xeito
c-as figuras acostadas.

Ainda mais que ostentación
era un parlante blasón
aquele bulto lisonxeiro
do pensamento de Andeiro,
«a Santa ibérica unión».

E a semente non secou
que a mesma colcha con ela
a infanta Beatrís levou
cando mais tarde casou
con Don Xuan, Rey de Castela.

.
Párome aquí; Don Fernando
chegou á corte; eu falaba
da corte e d-él; non sei cando
mais recordo vos contaba
que o viña a morte minando.

Que aquel bon home quería
amor e tranquilidade,

que do porvir se temía
e en toda a corte non vía
fidalguía, nin verdade.

Deixou a senda â muller
que, por él e por Beatrís
era a chamada a detêr
dos bandos, e do de Avis
as revoltas de temer. (30)

Chega Andeiro; o rey leal
que tanto ben lle debía,
vendo axuntar home tal,
a grandeza, que compría
para erguer a Portugal;

xusto, bon, agradecido
de aquel home, xa querido,
o primeiro nas espadas
cal primeiro en embaixadas;
en paz e en guerra comprido.

Dalle o condado de Ourém,
aínda mais, que por premialo
pois él ambición non tén
para na corte fixálo
como a Portugal convén

e o gran mestrazgo da Orden
de Cristo, con que envellosos,
pequenos ou poderosos,
xa crían rabia, e xa morden
os cortesáns e ambiciosos.

Ferve a pezoña maligna
contra aquel alto varón
da gran raza brigantina,
que leva misión divina,
que é para o que eles non son.

Dalle amparo Don Fernando,
que a morte ve, e sô n-el fía
con Doña Leonor tremando
pra a rexencia ir amparando
de Beatrís, que chega o día.

Mais o alevoso Don Xuan
Mestre de Avis, que tolea
pol-a coroa do hirmán,
dereita, ou torta, é que idea
artes, que os demos lle trân:

é xa enemigo primeiro;
logo os Tellos, por rencor
sendo hirmáns de Leonor
por darlle o condado a Andeiro
do seu morto hirmán mayor.

Outro enemigo, por medo,
valido de Don Fernando,
que mira o seu sol baixando,
Gonzal Vázquez de Acevedo
vai das cóbregas ao bando:

a corte; enemiga igoal,
a Arraya miuda, tamén,
todol-os cativos tén

de un cativo Portugal
en contra o conde de Ourém.

¡Ayl canto tes que loítar,
bon Andeiro, e que sufrir
desque deixando teu lar
vas pol-o mundo a rolar
porque n-el n-era vivir.

¡Fermosa torre de Andeiro,
bos vasallos do rueiro,
altos pinos de Asperón
¡sempre só, no mundo enteiro
cal vos chora o corazón!

¡Abós, pai, roxa querida,
que, para Dios escollida,
eras demais para min,
¡Xaniño da miña vida,
nunca de vos me esquencín!

Así, as esporas soando
longos pasos firme dando
na soedâ de un salón
iba Andeiro valeirando
de bágoas o corazón.

E do pobo alborozado
do baile e viño escitado
sobe da praza o romor
e algún brado destemprado
de un borracho ou bailador.

mentres ve Andeiro pasar
desque pode recordar
dende neno, día a día,
canto feliz eskuencia
no seu sospirado lar.

¡Ou memorial ¿Eres tormento
ou eres consolo, ti,
cando triste o pensamento
remexe as follas ao vento
que xa non viven aquí?

CANTO IV

A Reina Doña Leonor Téllez e o Conde de Ourém

Nin con pruma, nin con feito
á patria e fillos deixar
cousa que non erga o peito
para Dios, e patria e lar.
N-é bon ter no último leito
de Dante as feras de par.

O Autor.

(1920).

I

Descansa á corte en Evora do Monte,
sobre os chans, onte mouros do Alentexo
a donde unha ilusión traíme un refrexo
do sol de Ourique, do heroísmo fonte;
donde de Alfonso Enríquez alta vexo
a homérica figura, como ponte
que axuntar sobre un río opostas terras
e él reinos varios en valentes guerras.

¡Ouí grande Alfonso de quen leva sangue (31)
 noso Andeiro por Traba e por Andrade,
 que o cego pobo portugués no abrangue,
 ¿Por que, da tua frente a maxestade
 mentres o puño forte a espada mangué
 tí, que moras no mundo da verdade.
 non ergues e lles berrás, lusos fervos,
 «Adeiro ven tras mín para crecervos».

«Eu, de condado â reino erguín podente
 co-a miña espada a lusa fidalguía,
 e ese Adeiro, que odiades, tan valente,
 escravos da miseria, que vos guía,
 quer tal cróa poñer na vosa frente,
 que, nin román imperio a tivo un día,
 quer, que a bandeira hispana-portuguesa
 sexa manto do mundo, en gloria acesa».

.....
 Era inda vran; a tarde calurosa;
 pol-a aberta xanela, arrecendente
 ven dos froridos campos xenerosa,
 e dos piñeiros, a onda mansamente
 a refrescar a cámara luxosa
 do retiro real; o sol cadente.
 Don Fernando co-a reina está sentado
 e Adeiro ao pé dos dous, no mesmo estrado.

¡Canto o poder de Dios, a fermosura,
 a nobreza de aquela gran figura
 de Leonor, que un anxo asemellaba,
 e dos dous cabaleiros nos pintaba:

¡certo é de Dios o home imaxen pura
celeste sello que a creanza acabal
os tres alí conversan sin testigos
cal amantes hirmáns, cal bos amigos:

Do estado portugués, traición e enveixas
que a rainha miuda empezoñaron,
as ambicións da corte, c-as madeixas
que inda os infantes mesmos entrenzaron;
os motís de Lisboa, berros, seixas
que aos fieles da coroa maltrataron,
cando o pobo chegou a tal rebato
de tratar de Leonor o asesinato.

A fuxida do rey co-a corte toda,
da rebelde ciudá para castigo,
índose a Oporto a celebrar a boda
mentres ven a vengalo un enemigo; (32)
a volta â capital en trunfal roda,
de San Martiño a forca no postigo,
e o pobo, onte rebelde, hoxe homildado,
apraude ao Fernán Vázquez aforcado. (33)

De seu hirmán Dinis, a rebeldía,
de seu hirmán Don Xuan, o traizoeiro,
tan horfos da debida fidalguía
de fillos do gran rey, tan cabaleiro;
mágoas que rôn o peito cada día
da ingratidade cô rilar rateiro
de Fernando e Leonor, tan bos para eles,
que en troque de amor certo danlles feles.

A nobreza, por bandos dividida,
o pobo, pol-os bandos engañado,
as costumes, probando a fé perdida,
o valor portugués, adormentado,
somella todo xunto atemorida
congoxa d-un enfermo atoleado
cando os soños da triste criatura
que no leito revoltó a frebe apura.

No medio estamos nós, virtudes temos
e amor a Portugal, terra famosa,
e, se Dios axudar con paz, podemos
a sorte erguer de patria tan formosa,
se preciso é loitar, batallaremos,
mais non con Portugal; é sangue nosa,
se a traición non impón á monarquía
nosa filla salvar e a dinastía,

con ela a unión ibérica, ti, Andeiro
toma con puño forte, cando eu morra,
este meu testamento derradeiro,
esta bandeira santa, e Dios te acorra.
De Leonor e Beatrís, sé cabaleiro
que da canto en si ten, e non se aforra,
Eres sabio, leal, sesudo, forte,
desque estás par de nos, non temo a morte.

«Eres a par del Rey, conde de Ourém,
«grande, e primeiro no consello noso,
«e na alteza en que estás todos te ven
«manda así teu estado tanto honroso,

«que o conde no seu pazo tan formoso
«viva co-a dona, que en Galicia ten»
Tal dixo Don Fernando; ao que decía,
Doña Leonor co-a testa lle asentía.

Perdeu a cor Andeiro; baixa a fronte
e os ollos, que bagullas brilar fan,
e erguéndose c-os brazos cara ao chan,
estendidas as palmas tristemente:
¿Qué me pedís, meus reis? di con afán,
¿o Inferno? mándeo Dios omnipotente,
vos non; mais tanto amor e ben vos debo,
que abrirvos hei canto no peito levo.

E acercándose aos reis, no medio de eles,
con voz contida, que o sentir fería,
hora latendo en bágoas, ora en feles,
que avasalla e se impón a quen lle oía,
o gran señor gallego conta a aqueles,
toda a historia de dor en que xemía,
os ollos del ao fin, secos, briosos,
os de Fernando e Leonor, chorosos.

Do peito un impensado movemento
xunta os brazos dos reis sobre de Andeiro,
que abrazaron os dous con sentemento
cando oiron da historia o derradeiro.
El dá un brazo a cada un, cal xunta o vento
follas secas caídas n-un regueiro
así aquelas tres almas tan dôridas
vense n-un lazo só de amor cinguidas.

Nen os ollos se afartan de mirarse,
nen o sangue, n-os nervos de sentirse,
n-os corazóns consinten separarse,
son tres hirmáns; non queren despedirse
e unha vez que chegaron a xuntarse
fan un os tres nas penas repartirse.
Ao dor atemperados, os tres dán
os mesmos sons, cal sóa unha campán.

Separouse tristeiro Don Fernando,
pasou a man pol-a formosa frente,
os tres, de pé, quedáronse mirando,
e di baixiño o Rey e docemente:
«Sinto, que a morte vénseme acercando,
«e sinto, que vos deixo malamente,
«vosoutros, defendede a Beatrís
«e gardaivos de Xan, e de Dinis.

«Sua Alteza, señor, repuxo Andeiro,
«nada sinta, nen tema; sobre todo
«está Dios, que goberna o mundo enteiro
«e d-él virá para o que é xusto modo.
«Por min; en prenda e fé de cabaleiro
«mais, que renderme ao que pedis non podo
«Doña Mayor a Ourém virá connigo
«e miña vida â vosa causa obrigo».

E así foi; que, de alí ben pouco dinos
Fernán López (34) c-os mais historiadores
do tempo aquél, que foron tan ladinos
para trocar figuras e cores

cal alguns, que en España padecemos
loubando reis Cains e homes traidores
para o que se expremeron os sentidos
en calumniar aos miseros vencidos:

Dinnos, chegou da Cruña a Portugal
a gran Doña Mayor, muller do conde,
muller de prol e de bon corpo, a cal
mandou de Ourém para o castelo, en donde
instalóuna con pompa señorial,
sendo esto un plano, din, que non se esconde,
de Doña Leonor, que así esperaba
se falar menos de ela, que falaba.

Diz este gran cronista, que a gallega
era sesuda, e cando á corte ía,
grandes mercés da raiña recibía
de xoyas e diñeiro, e logo agrega,
que o tiña en gran mercé, e así o decía
por adiante, mais logo, que partía,
á raiña, que diante tal loubaba,
por detrás, cal comborza apregoaba.

Non negarei o feito: o historiador
que molla a pruma en cor de comenencia,
axeita ben, nas cousas de concencia,
tal para cal, co-a gran Doña Mayor;
e n-este ponto estaba toda a cencia;
ser forza victimar a Leonor
para loubar da cróa ao novo dono
mais dino de unha forza, que do trono.

Se Fernando o formoso non morrera
ni-o grande Andeiro fose asesinado,
ni-o gran Mestre de Avis fora croado
tal infame calumnía non nacera
dos amores da reina c-o privado,
eventouse despois; que o xeito era
c-un bon manto cobrir, que fica rede,
a podre do de Avis. Todo isto fede.

Pillemos o comenzo do novelo;
odio mortal do pobo lusitán
contra Doña Leonor, sen merecelo:
¿Donde as causas e as probas d-el están?
¿No berce portugués do gran Barcelo?
¿Nos personales bés, que un anxo a fan?
¿Por divorciada ser? Aquí calade.
¡Mal pobo e mal cronista para fradel

Como a serpente aló no Paradiso
de Eva na orella asópralle o pecado
e â primeira muller revolve o siso
cal destonces acó, pobo enganado
femias e pedros andan sempre n-iso
porque o Demo non dorme; así malvado
Diego López, de Inés (35) duro asesino
asopra ao pobo o pensamento indino.

¡Perdeu o tempo! non mordeu a Arraya
o anzó do pescantín; cando volvía
xa raiña Leonor con pompa gaya
e a arrasada Lisboa a recebia;

acrama a sorte, que en chegar lle traya
a Arraya alborozada, que apraudía,
e tamén ver seu ídolo (36) aforcado,
o sentido común xa recobrado.

Mais tornemos a Evora: alí temos
follas do libro de esta historia abondo,
e o dito Fernán López levaremos
cal ouro en pano do crisol ao fondo
de donde a verdá pura sacaremos
tan limpa â crara luz do día a pondo
que hei mudar o refrán, as cousas vistas,
«minten mais que os poetas os cronistas».

O refrán, que desprezo, non me importa,
mais eu, na miña vida, non sofrín
con mentira atopar, ou cousa torta,
e púxena dereita ou a rompín.
Por honra calumniada, viva ou morta,
cal rayo estala a fidalguía en mín,
e ha de oirme, que é certa, o mundo enteiro
a virtude da reina, e o gran Andeiro.

II

Pouco entenden vilans da cortesía
dos pazos e dos grandes cabaleiros;
Fernán López ¡Dios sabe quén sería!
de baixa democracia traíme cheiros.
El pode crêr, eu non, na groseiría

dè frase de un fidalgo dos primeiros
para estimar da reina medio veo
que a seu hirmán e a él lles reparteo.

Cóntao así Fernán; que moito suados
â cámara chegaron da raiña
un día de gran calma, sofocados
da canícula ardente; y ela, axiña
partindo o veo en dous, que posto tiña,
para abanarse deullo aos agraciados.
Nada comenta da bondá galante
o cronista; o ferrete pica adiante.

Don Gonzalo saío, quedouse Andeiro
e unha dama de honor; mellor, de espía,
diz veu axoelado ao cabaletro,
e sorprendeu, que â reina lle decía:
«Mais me fora este pano feiticeiro
se mais chegada a vos» c-a reina ría.
A dama: Inés Alfonso, seu marido
era Gonzalo Vázquez; o valido.

E aquí comenza de esta intriga o lío
entre Inés, seu marido, un tal Abreu
e Don Xuan o de Avis que ten o fío:
mais isto todo a remexerse veu
con que outra mas traición se descubrío,
e presos no castelo co-eles déu: (37)
o conto era infamar a Beatrís
para que o trono fora do de Avis.

Homildáronse os presos; perdonados
citáronos os reyes para a Sede,
e a saír de ela, âs portas achegados
por dar satisfacción aos calumniados,
entrada a reina n-unhas andas vede,
que Andeiro a pé camiña n-un dos lados
e que falando van con cortesía,
frente seréa e grande fidalguía.

A infanta Beatrís sobe a unha mula,
que seu tío Don Xuan da rédea leva,
e tanto amor agora lle simula
cal s-en ver â sobriña a vida beba;
â rainha, a Beatrís, a Andeiro adula,
os seus traidores seguen, de restreba,
e Fernán López, que isto mesmo asenta
como ao fin reinou Xan, non o comenta.

Inda dí, que Don Xuan, que conocía
de Leonor a perfidia, se temía
cando a xantar se viron convidados,
e por medo de ser envenenados
todos finxen comer, ningún comía,
¡Locido historiador! bos historiados!
¡Fóstrega para vos! que o mundo enteiro
vos torne, cristiano e cabaleiro.

Chega o real xantar, López describe
sala e demais c-os costumados cores
de quen atende mais, que ao que se debe
ao que serve a seu bando de traidores.

Tomarei, sen luxarme, do que escribe
o perciso â verdá, que os resplandores
que vexo escintilar de un gran rubín
dan mais lus, que o cronista, para mín.

Do bon rey Don Fernando era sabida
a ben cercana morte; o testamento,
que â raiña y Andeiro dixo en vida,
no seu arquivo garda o sentemento
da que vai ser viuda tan querida,
e do conde de Ourém o pensamento.
Eles son albaceas do Formoso
no medio de aquél caos tempestoso.

A cróa a toda forza quer Don Xuan;
casando con Beatrís co-ela viría,
casando con Leonor igoal sería,
anque el asesinou a sua hirmán
para quedar viudo; e chega o día
que os froitos verdes madurando van,
toda esta diplomacia era, escondida
de aquél xantar a froita preferida.

Falouse do porvir de Portugal,
da horfandá de Beatrís, de Leonor,
do preciso de un home de valor
poder e autoridade tan cabal,
que abondo fose para freo pôr,
das raiñas en ben a calquer mal.
¿Quén do Mestre de Avis, Don Xuan, infante,
en terra portuguesa porse diante?

De Doña Leonor os ollos graves
dixéronlle a mirar «falso asesino
«¿da miña hirmán, que foi? Ti ben o sabes;
«sangue dos Telles derramache indino;
«e non de tanta impunidá te gabes
«se os fíos da xusticia non caino
«inda poden caer» e maxestosa
virou para outro lado a fronte hermosa.

«Toma Xan» dille a Andeiro, e do seu dedo
saca o rubín enorme, chispeante,
en que Avis ve reflexos, posto en medo,
do sangue, que os seus soños lle tran diante,
c-o amargor da concencia tanto acedo.
«No-o tomarei, señora», protestante
Andeiro lle reprica; o ruído para
e oirase unha mosca, que voara.

«¿Por qué?» preguntou ela. Por temer
que de ambos digan, respondeu aquél.

«Que diga cada un o que quixer,
«e toma o que te dou» iba no anel
o sino da rexencia, do poder
e tamén o da morte vai con él.
Andeiro con firmeza e gravedad,
tomando o anel, aceta a autoridade.

Cal onda repousada baña a aréa,
de arredor dos calados alevosos
tende a mirada Andeiro, muy seréa
mais que lles fai sentir neve nos osos,

uns ven a alma escollida, que alumea,
outros, os membros áxiles, briosos,
de aquela poderosa criatura
con quen ven, que loitar será locura.

Nimbo de medo asombra os conxurados,
todos baixan os ollos ante Andeiro,
os do infante inda están mais abaixados,
e ao ver o brigantino cabaleiro
tan sobre eles, tan firme, tan enteiro,
e eles tan encollidos e acoitados,
as almas ben se miden, vense os peitos,
saen aos rostros de cada un os feitos. (38)

Queda n-esto viudo o Rey Don Xuan
de Castela, e no ibérico nacente
surxe da unión o sol resplandecente
de rayos, que aos dous reinos vida trân.
Os reis de Portugal con crara mente
a Andeiro de embaixada a España ir fan
e este c-o rey concerta de Castela
as bodas de ouro con Beatris sinxela.

¡Ingratos portugueses! Mal fadados,
cegos dos ollos, de pensar sin tino,
que aos pes do gran Andeiro axoelados
cair debestes, e por torto sino
os de Don Xuan vicastês arrastrados.
¿Qué fixestês da vosa fidalguía?
¿Cando da contrición vos ven o día?

Como sóe n-un corpo decadente
que a consunción acaba sin doores,
do bon Rey Don Fernando crece a mente,
de luz que morre vívidos fulgores;
a Leonor e Andeiro, cal vidente
di do porvir os términos mellores,
e a Salvaterra, Ourém, dos Magos, vai
donde os contratos con Castela fai. (39)

Era o Abril, do ano mil trescentos
ochenta e dous, e n-esta primaveira
cal en terra abonada bos fermentos
que han de ser vida da xentil roseira,
quedan do bon Andeiro os pensamentos
nos contratos, que asentan lisonxeira
a unión dos dous estados, a grandeza
da santa unión hispano-portuguesa.

Foi pronto a boda, a entrega ¡Quén viría
de tantos cabaleiros e prelados
as galas, ouros, pompas, bzarrias
dos dous fidalgos pobos mesturados
que de Elvas no arrayal o sol fería,
se ao sol un vidro só ponnos cegados.
Non gusto describir; quede este oso
a Fernán López tanto minucioso. (40)

N-estas festas e alardes foi Andeiro
pol-o rey Don Fernando nomeado
mayordomo mayor, e cabaleiro
de acompañar â reina e darlle lado.

¿De quen senón valérase o tristeiro
mais que do fiel amigo tan probado?
e o mesmo Fernán López dí: «maos sinos
defendénoo de moitos asesinos».

Asesinos pagados, que as esperas
facian ao valente brigantino
que Dios quixo librar das falsas feras,
ou véndoo espada en man, elas fuxino.
¡Suban da fama ás máxicas esferas
canallas e cronista peregrino
da conxura traidora, o Xan Infante,
Gonzal Vázquez, Abreu, Tello almirante!

Inda o gran héroe portugués finchado,
Nuño Alvarez Pereira, (41) mesturado
n-estes contos anduvo. Espada tendo
aqueles cabaleiros, non comprendo
que aquel que de eles for mais arriscado
(e no mesmo Fernán estóuno lendo)
non invitase a leal combate a Andeiro:
tanto medo lles puña o cabaleiro.

¡Nobre espora dos bravos portugueses,
no século da gran cabaleiría,
de esta dura vergonza ¿qué diría
voso Camoens, que non enroxeces?
Quixera ser o morto vinte veces
antes que o Rey Don Xuan sin fidalguía.
E tí, gran Portugal, fidalgo e bon,
arrinca do teu peito ese baldón.

Mira, querido hirmán, mira e medita,
do teu Rey Don Fernando bondadoso
agonizante, o rostro tan formoso
en que un alma tan bóa lese escrita;
aínda mozo, querido e poderoso
¡Qué cedo ven a morte, que o visita!
¡Canto él perde en morrer! tí, pobo, chora,
perdes con él de tempos bós a aurora. (42)

¡E inda di Fernán López, que a agonía
«foi a de un criminoso, que ten medo»
¡Infame historiador! ¿onde el vería
de aquel bon rey un crime? Peito acedo
de pezoyas e feles, que vendía
a pruma e a conciencia de penedo!
¿Criminoso? Don Xuan, que o trono rouba.
¿Criminoso? O cronista que inda o louba.

Por fin, na triste noite, e triste outono
do vintedous de outubro, ano sangrento
mil trescentos ochenta e tres, ao sono
derradeiro de un mundo de tormento
rende o corpo Fernando, e a Dios, seu dono
a alma libre, mais lá do firmamento,
oyeuselle un suspiro «lusitans,
«Leonor, Beatris, Andeiro, sede hirmáns».

CANTO V

A morte n-un rubín

No mar da súa vida tempestoso
non se quere afogar, na loita ruda
téndelle a man, Dios noso! tí que o ves.
Por tolos ou malvados, caso odioso,
os que lla deben dar néganlle axuda
inda lle tiran dos cansados pés.

O Autor.

(1921).

I

Da triste noite no seguinte día
o corpo de *Eilovae*, non xa; *ven* (43)
n-unhas andas conducen responsando,
os frades, de Lisboa a Santarém.

Pouca xente acompaña o corpo frío,
que a nobreza, c-o pobo e cortesáns
mais no destrono de Beatrís cavilan
e desfacer a unión c-os casteláns

con Castela tratouse en Salvaterra
 ser rexente Leonor, ou quen dixer
 no testamento seu, ela morrendo,
 mentres varón mayor Beatris non ter.

O anél lle dou Doña Leonor a Andeiro
 e craro escintelea o que vai vir.
 ¿Portugal con España? Antes mil mortes,
 afiar os coitelos e ferir.

De San Martiño a par no misterioso
 Pazo do Limoeiro, (44) o seu door
 vai esconder a pomba solitaria,
 a rexente viuda Leonor.

Soyo bagullas tén; o amante esposo,
 baixo a terra de paz de Santarém,
 a filla, lonxe, o fel Andeiro, lonxe;
 unha chora en Castela, outro en Ourém.

A morte do seu rey, amigo e amparo,
 o noble conde, corazón leal,
 despois de acompañar o triste corpo
 no seu viaxe a Santarém final;

o corazón lle queda co-a viuda,
 mais a calumnia arredalle de alí:
 vira a rédea, e de Ourém no seu castelo
 asenta; e triste «fago ben» se di.

¡Cativo mundo, de pezoyas cheo,
 paradiso dos maos, carcer dos bos.
 ¿Qué importa ben obrar? Perdido tempo
 se fora para tí, mais é por Dios!

Era amparo de Andeiro o rey difunto;
da reina a fidalguía o fai fuxir,
mais tamén lle é querida; e ten deberes
que o brigantino bravo ha de comprir.

Ben sabe, que do infante os asesinos
na sombra velan, o coitelo en man,
que en canto come e bebe a morte cabe
que os chans se minan e as paredes can.

Mais tén fé no seu ánxel da compañía
e na axuda que Dios lle sempre deu,
seu valor indomabre non fraquea,
e para o ceo mirando, sonrieu.

Recorda cando â morte de Don Pedro
prenderon os de Enrique no real
ao bon Castro (45) e con él non se atrevendo,
paso lle abrino, e véuse a Portugal,

Recorda guerras, loitas e feridas,
perigos mil, que a sorte lle parou . . .
¿Qué importan estes mais? Ser traizoeiros.
¿E qué, se axuda tén de quen lla dou?

Porque probado ve na sua vida
o amparo que a seu corpo lle Dios dar;
cal se sostera fortaleza tanta
pra os sofrimentos da alma conlevar.

¡Ay! que da triste fada dos Andeiro
inda a leda sorrisa ninguén veo,
je todos bos! pero este mundo é certo,
lugar de penitencia, antes do céo.

A fada non a ven os brigantinos,
pero conta que a haber a tradición;
se for da casa, pousará na torre,
se for da casta, onde os Andeiro son.

Asubiando o vento nas almeas
da torre solitaria xeme así
de arredor de tan fría soedade,
cal se chamara aos que faltar de alí.

Odio traidor, soberva ingratidade,
envexa suando fel de cote foi
dos Andeiros valentes e bondosos
a triste corte, que ao linaxe doi.

¿E às raposas malinas non oubeas
dende o escudo de pedra meu fel can?
di o conde, que en Ourém ten soedades
do berce, e diante os ollos pon a man.

¡Ay, Dios! cavila o triste pensamento.
¿E que mais dá este mundo aquí que ali
se como avelaiña a luz buscando
vai con nos o destiño, e nos a tí?

Por miña triste sorte, a paz querendo
ou morte honrosa, do meu lar fuxín;
por patria e lar, e por meu fillo choro
e o mal de que fuxía ven tras mín.

¿Qué me importan honores nin coróas?
¿Qué me importa rexer a Portugal
senón cumprir a fé de cabaleiro
que a Don Fernando lle empeñei leal?

¿Senón levar a porto a santa idea
que dous reinos de Iberia n-un xuntar?
¡Veñan penas, traballos, asesinos:
se venzo, ben; se morro, a descansar.

E erguéndose arrogante, cal crescendo,
a cada paso, que con forza dá,
enche o salón de Ourém o nobre conde
resoando as esporas na soedá.

Fende os aires o son de unha trombeta,
séntense armas nos patios, xente andar,
as cadéas da ponte levadiza,
o rastrelo caíndo resoar.

Párase o conde, mira; un mensaxeiro
de loito e armado cara o pazo ven;
prumas de corvo por penacho prende,
da reina as armas sobre o peito ten.

Anunciárono; adiante, ergue a cortina
un paxe, pasa, incrinase cortés,
e unha carta sellada entrega ao conde
co-as mesmas armas, que levar lle ves.

O conde lee, o mensaxeiro agarda
para resposta, ou orden recibir,
a carta é unha real convocatoria
para ao trintario os grandes asistir.

O trintario; as exequias, que en Lisboa
a raiña viuda vai facer
por Don Fernando, co-a mais grande pompa
o día, que ser trinta de él morrer.

«¿Qué mandades, señor? Que descansedes
no meu castelo para lle honra dar»
«Non mo consente a presa, señor conde,
das cartas que aínda teño que entregar».

«Un instante non mais para a resposta»
Escrebe, en cera, co-o rubín sellóu.
Dalle a carta «Esta é para a rainha»
Dalle un bolso «Estas doblas, vol-as dou».

Tomou todo, inclinóuse o mensaxeiro,
o conde, afectuoso «Adios» lle dí.
Van perdéndose os pasos do que marcha,
e vai volvendo a soedade alí.

¡Soedadel! ¡Ay! ¿Quén sabe o que tí eres?
Cal femia trocas, como ceo ou mar,
eres leda, ou cruel, risoña ou fera,
alegría, dolor, gozo, penar.

Dixo de tí, que sin o amor, que encanta,
o sentido poeta Campoamor,
de un frade a soedá na ermida espanta
e a de dous en compañía inda peor.

¡Ay, conde triste! que do lar fuxindo
donde tiñas de dous a soedá,
atópaste en Ourém, mesmo que estabas
desque Doña Mayor chegou acá.

¡Qué vida! Xía no apartado leito,
nas separadas cámaras tamén,
na mesa, por finxir co-a servidume,
nos estrados, con cantos van e ven.

Espanta ver o conde co-a condesa
que de parexa à vista igoales son,
cal con voz e sorriso esconden finos
a guerra que lles roe o corazón.

Mozos, garridos, fermosura; todo;
iguálanse muy ben no que se ve,
o mal está por dentro, peito e alma,
él é fidalgo e bon, ela non é.

Enriba da pezoya do seu peito
os celos da raíña mais lle pôn,
e xa se ve de Andeiro divorciada,
que casan eles e no trono son.

Poís esto de divorcios é corrente
tratándose de grandes, xa non reis,
en Portugal, España, en outras partes,
son costumes, que chegan preto a leis.

Por en da Arraya vese a falsedade
contra casar c-o Rey Doña Leonor,
que inda o levava a ben, se a non virase
o infruxo torto de Don Xuan traídor.

De Andeiro pol-o amor nada lle importa,
mais sí a grandeza que por él lle ven;
se a perdelo chegase ... era outra cosa;
... Divorcio e casamento ... non convén.

Eu non me atrevo como Fernán López
a leer nos corazóns, que toca a Dios,
o que Doña Mayor dentro pensaba,
letores, non direi, pensádeo vos.

Ademais non son voto, quero ao conde
e séntame muy mal o aire de Ourém,
Doña Mayor, peor; nin vela quero
e dirémoslle «Adiós» se o vedes ben.

Non tivo mais desdicha o brigantino
que o triste matrimonio desigoal,
este torceu a súa vida enteira
¡se para Dios lle serve! non é mal.

Non é manso, nen debile o cabaleiro,
mais a culpa foi súa, por non ver;
él o fixo, él o paga, Dios é xusto
e a Dios a crus tomada lle ofrecer.

Sorte, que Dios, que apreta e non afoga,
non quixo fillos der Doña Mayor
¡Malo fora, que ã nai asomellaran,
abóndalle Xaniño seu amor!

II

«Non es de sesudos homes
«nin de infanzones de pró
«facer denuesto a un fidalgo
«que es tenudo mas que vos». (46)
Direivos, cal dixo o Cide
posto ao frente de un traidor,
Gonzal Vázquez de Acevedo;
nin Doña Mayor, nin vos;
ninguén, o paso me teña
que a donde ir debo, alí vou.

Nas honras de Don Fernando

por gratitude, pr-o honor,
verame toda Lisboa,
os que queiran e os que non.

Se Nuño Alvarez Pereira
tan finchado e lidador,
o almirante Xan Affonso,
Alvaro Páes, un, ou dous,
ou os tres, e se ser poucos,
con eles ese traidor
bastardo infante Don Xuan
queren miña morte, eu vou;
lanza por lanza ao camiño
sayan se fidalgos son.

Xa sei que están conxurados
e entre eles resolto foi
darme morte, mais, traidora,
como cabaleiros, non. (47)

Algunha frecha da sombra
de noite me asubiou,
e non foi unha ves soa
que escorrentei a traición.

Para arroubar a coroa
que Don Fernando deixou
â sua inocente filla,
e privar a santa unión
n-un só, dos reinos de España,
os cativos sin honor
a miña morte precisan,
que o seu enemigo son.

¡Miserables! todos xuntos
contra un cabaleiro só!

Decille, vos, teñían honra,
e que, eu só e armado vou,
levo por compañía a lanza,
meu brazo, meu peito ... ¡e Dios!
Idevos, Gonzalo Vázquez,
e gracias pol-a atención.

Paxes, escudeiros, lanzas
e as cousas que percison
para o viaxe a Lisboa
que pide longo convoi
con bravas mulas de paso
por se for Doña Mayor
disposto deixou o conde.

Él, armouse ben, montou
no cabalo de batalla
escollido por mellor,
e salío cara a Lisboa
tan logo rayaba o sol
sin escudeiros, sin paxes,
según a promesa, sóo,
a paso bon de camiño,
terciado o forte lanzón
pendente do arnés o escudo,
alta a viseira, os airon
do casco fidalgamente
bailando do trote ao son.
O famoso cabaleiro,
bizarro, resolto e bóo

asomella un dos andantes
Amadís, Don Galaor,
ou o noso Gran Bernardo.
¡Aló vail ¡que o garde Dios!
Sen lle saír enemigos
fin do seu viaxe dou.
Desarmouse; no trintario
tan grandioso cal non dous,
alí o veu toda Lisboa
«os que queiran, e os que non».

En canto chegou á corte
no pazo real atopou
abertos pra recibilo
da viuda Doña Leonor
os brazos, según refiren
os cronistas, certo ou non,
porque hay que ver se é un decir,
ou se é decir como foi,
e tamén o que era propio
nas etiquetas de entón.

A intimidade dos reises
co-o brigantíno señor,
os feitos de parte a parte,
comun sentir, peitos bos;
canto as lágrimas axuntan
n-unha común africión:
insultos, crimes e sangue,
canto, enemigo, é peor,
exprican tendel-os brazos
e apretarse os corazóns,

e amarse, que eu non o nego,
o conde e Doña Leonor,
antes coído ser preciso;
mais, feitos carnales, non.
Dimo, a falsedá da historia,
dimos, quen eran os dous,
formosas obras maestras
en alma e corpo, de Dios,
dimos, que a reína viuda
só en Andeiro vía amor
como n-ela Andeiro vía
tamén agarimo só.

Hay dous amores no mundo
e do que eu falo é o de Dios,
nen luxa corpos, nen almas
nin priva de bendición.

Ao Mestre de Avis, que era
xefe da conxura atroz,
nomeou de Riba Guadiana
fronteiro Doña Leonor.

Tivo que irse de Lisboa,
mais, de secreto voltou
a tres leguas de camiño
finxindo como razón
que percisaba mais xente
para defender aló
a terra do seu coidado;
e da volta aviso dou
«para que estivesen prontos»

aos seus da conxuración,
e tamén, para engañala,
aviso a Doña Leonor.

—
Da corte xa fatigada
e dos públicos afáns
que martirizan o peito
cando pide descansar,
e a frente dos sofrentos
reservada soedá,
atopábase a raiña
na súa cámara en paz.
Según as crónicas dín
acompañánda están
varias donas, e señores
da servidume real,
entre eles seu tío o conde
de Barcelos, de ela a par;
preto tamén, axoelado,
que se o feito fora mal
seu tío n-o consentira,
mais era un uso de alá,
está o conde Xan de Andeiro,
ela incrinase a escoitar,
e falan baixo; os testigos,
que coído lles sobrarán,
do que falan non se enteran.
¡Silencio e tranquilidá!

—
Súpeto, cal forte vento

que en calma de unha serán
sorprende, turba, incomoda,
espalla follas no ar
e funga en tola violencia,
das antecámaras tal
chega ao retiro seréu
destemperado soar
de armas, pasos, rebolizo,
e voces, que temer fân
se en tumulto acodir xentes
por un incendio estalar.
Da raiña o sobresalto,
e de todos, foi igual.

Armado de todas armas
e con vinte homes detrás,
tamén armados, sin venia
entrou o infante Don Xuan.
Ergueuse a reina valente
e cantos con ela están,
e comondo o seu sembrante,
xesto e actitude real.

«¿Qué pasa, señor infante?
Espricade ¿A que tornas?»

«Porque perciso mais xente
e véñovolo a rogar».

«Está ben; mais non que virdes
hasta aquí, tempo de paz,
armados como de guerra;
eso non é cortesán;

na fina costume inglesa
vemos ben como se fai»
«Señora, repuxo o infante:
fidalgos de Portugal
para sofrilas na guerra
irse afacendo na paz».
Receoso o bon Andeiro
mandou aos seus irse armar,
e, procurando â raiña
debida tranquilidá
invitou cortés ao infante
fose con él a xantar.

A raiña despediuos,
o conde tomoulle a man
e saíndose da cámara,
c-os vinte armados detrás,
na vasta sala inmediata
detuvéronse a falar
a rentes de unha xanela,
ipoucas falas en verdá!

O conde tiña un birrete
de terciopelo galán,
con prumas, traxe de seda,
calza abollada, e brilar
do Gran Mestrazgo de Cristo
véselle a insignia, que acaí
sobre aquel peito fidalgo
tan propio para a levar.
Caille a espada ao muslo esquerdo

e no dereito o puñal,
de un cinto de gamo e prata;
viste de corte e de paz,
e aquel traxe todo branco
en corpo tan señorial
fai unha visión nortea
como de un héroe de Ossían,
cal nas furnas brigantinas
a espuma nos fondos fai
as ilusions dos que fono,
que nos finxe a soedá,
a rayar de unha alborada,
a morrer de unha serán.
O infante, xa está sabido
compreta armadura trai
como os vinte, que lle siguen;
Andeiro teno da mán
e a conversa é do convite
como en fidalgos acaí.

Súpeto, vibra un coitelo
e puxándoo por detrás
crávaeo na nuca do conde
aquele cobarde Don Xuan.
Quer Andeiro defenderse
inda ferido, mais cai,
e Rui Pereira un estoque
lle atravesaa xa no chan.
Hombridade portuguesa,
fidalguía ¿donde vas?

¡Outros mais! ¡Qué cabaleiros!
Acercáanse con puñás
mais o infante non lles deixa,
ordénalles berrear
pol-as xanelas e as portas,
según combinado está:
«Acodide, portugueses (48)
«que ao Mestre queren matar».

¡Canallas! ¡o puño crispasel,
¡vilans! ante feito tal,
ferve o sangue, tiro a pruma,
e a indinación tal me fai
carraxe, que, se poidera,
esmendrellábaos co-as mans
como a un fato de carneiros
un lobo bergantiñán.

CANTO VI

A maldición de Lisboa

Campa e Mosteiro

Se vives, pensa en morrer,
se morres, pensa en vivir,
de este mundo ímos saír
para de outro non volver.

O Autor.

(1921).

I

Ainda non asosegada
do firente atrevemento
de aquela xente malvada
atropellar o aposento
de reina, dona, e muller,
tres respetos, para ter
non un respeto, mais cento;
de novo sobresaltada

doña Leonor se vío
cando a descordanza oíu
das voces, pasos, tinir
das armas, que hasta ela vir
da antecámara sanguenta
n-aquela escena violenta,
que a fai temer e sufrir.
Saltou do escabel, e dí
«Pronto, ir ver, que pasa ahí
«e co-a razón me tornar»

—
Torna o paxe, ou escudeiro,
que non alenta a falar
tremoroso e demudado:
«Foi o conde Xuan de Andeiro,
«señora, di, asesinado»

—
Tal oír doña Leonor
perdeu do rostro a color
mesmo que s-o corazón
ll-o sangue todo sorbera,
bateulle o corpo un tremor,
mais, foi pronta a reacción;
vira en sí; valente, fera
ven da cólera a explosión;
«Matáronmo, ben eu sei
«porque, mais a Dios prometo,
«que taes salvas farei
«e unha fogueira ben preto»
berraba, «que o vengarei»

«Era o comprador do rey,
«vengareino; hei tal facer
«cal nunca por estas cousas
«fixo no mundo muller».

—
As xentes que a acompañaban,
igoal homes, que mulleres,
de medo tal se tomaban
un gran receio a sentir
que todos fono a fuxir
e inda as xanelas saltaban. (49)

—
Da raiña ante o valor
tamén se fuxío do pazo
co-os seus o infante traidor.
Cando o pobo alborotado
que él mandara alborotar
feroz vé na praza armado,
n-unha xanella asomado
o infante sal á berrar:
«Amigos, tén-des-me aquí»
«Vivo estou, gracias a Deus»,
e admirábanse os seus
apraudindo velo alí.
Baixou c-o Almirante a par,
cabalgan, poñense ao fronte,
e aquel tumulto fervente
vai no Rocío a formar. (50)
Somella un trunfo román,
mais fire e repugna ver

como xuntos ali van
aquele infante Don Xuan
e o Almirante de Barcelos
co-rreos sendo, e xemelos
como en dous crimêns están;
un, o de María Telles
infelís muller do infante
e sobriña do Almirante,
asesinada por eles (51);
outro o de Andeiro, que ahi temos
á traición acuchilado.
¡E de par, e en trunfo vemos
os dous vilans asesinos,
carne de forca, ou dos remos
de unha galera mais dinos!

II

Con Barcelos, o Almirante,
da raíña por temor,
volveuse a Doña Leonor
pedindo perdón o infante.
Da súa intención lle xura
non ser de ofensa para ela
senón que, vivindo Andeiro
non tiña a vida segura
e o matou por defendela.

A reina escoitou calada
triste, altiva, desdeñosa;
amostroulles imperiosa

a porta, e sin dirilles nada
 voltou a espalda; insistir
 queren o infante e Barcelos
 no perdón; e por finxir,
 ou por así lles convir,
 ser morto Andeiro por celos:
 «señora, eu con vos casara,
 «e a miña man vos ofrezo».
 Mirouno ela con desprezo
 cal se co-os ollos matara,
 e saliose, altiva e dina;
 eles dous baixando a cara.
 ¡Era ela a virtude crara,
 eles a calumnia indinal
 Segue o trunfo popular
 c-os dous criminâs ao frente
 c-o eses feitos de doente
 das feras, que se soltar,
 (e as feras me perdonar
 comparalas a tal xente).
 Saquéos, roubos, violenzas,
 avergonzan a Lisboa,
 o pobo pónse a coróa
 das Furias; vivoras trenzas.
 O bô obispo Don Martiño
 morto arrastran polo chan,
 ¿qué fixo? Ser castelán.
 ¡Corra sangue, corra viño
 e, viva o infante Don Xuan!
 ¡Roubar, feride, matade ...

¡Viva a santa libertade
dos da Arraya, que aquí van!

—
O corpo de Andeiro estaba
donde o mataron, tendido,
cando da reina foi vido,
que os ollos non lle apartaba,
a pé dél se axionllóu,
e, orando os labios tristesiros,
quitoulle o anél, que bicou;
e dou orde aos cabaleiros
que o mandasen enterrar,
mais non se tivo vagar
hasta a noite, no veciño
mosteiro de San Martiño,
que ser o mellor lugar.

—
Indinada a reina a ver
aqueel volcán estalando
que á memoria lle traer
a boda con Don Fernando,
irse dispuxo a Alenquer. (52)
Vé aquel pobo antes amado,
Lisboa, en que foi nacida,
tanto odiala continuado,
tanto mal por ben trocado,
tanta maldade seguida,
e, disposta a non volver,
con canto ten sal de alí,
chega ás portas de Alenquer,

seu amor ven odio a ser,
e, cara a Lisboa dí: (53)
«De fogo de Dios queimada
«ainda seas, e despois
«arrasada, e arada á bois,
«cidá infame e desleigada».

O infante desque marchou,
inda outra vez casamento
en Alenquer lle rogou;
a reina, só contestou
bicando un anél sanguento.

.

III

Doña Leonor, a mártir de Lisboa,
nin mundo, nin tesouros, nin coróa
pode xa soportar,
todo a seu xenro dá, rey de Castela,
de Tordesillas no convento ela
sepúltase a rezar.

O noso Andeiro bon e desdichado
mártir da unión de Iberia, aquí enterrado,
donde nació ten o panteón.
C-o o corpo, de Lisboa veuse a viuda,
o que tiñan roubou a Arraya Miuda,
¡cousas do pobo son!

De Don Fernando, Leonor e Andeiro,
almas bóas n-un mundo misereiro
eu teño para mín,
que algunha vez que vin correr estrelas
entre aquelas benditas iban elas;
dos canallas no-as vin.

Na nosa catedral, Santa María,
preto do altar do Cristo, inda hoxe día
antiga sepultura podês ver.
De un arco na parede rebaixado
con un blasón enriba a cada lado,
que da igrexa e de Ourém veñen a ser.

Alí debaixo dormen os Andeiros
na sua campa ¡pobres cabaleiros!
n-este mundo mortal,
e ves dúas fidalgas esculturas
c-os escudos na roupa das figuras
na tampa e no pontal.

Da románica igrexa a luz, no escuro
caindo do recuncho de aquel muro
¡qué misterio lle dál
¡Con que fé te axionllas preto de eles!
pensas quens fono e rezas por aqueles
na sombra e soedá.

Meus queridos hirmáns os brigantinos,
volvo a decir o que Murguía dinos;
da Cruña o primer fillo dorme alí.

Se o tendes olvidado, é o triste sino,
que inda morto persegue ao peregrino
¡Pensade algunha vez ¡Témolo aquí!

A Cruña, 7 Febrero 1921.

A ANDEIRO

Ao pé da sepultura en Santa María do Campo

SONETO

Fidalgo capitán, bon compañeiro
do triste rey Don Pedro malfadado,
que antes fixera anacos seu aceiro,
que rendilo a Caín mal coroadado.
Tí, que deixaches, fiel e cabaleiro
têu couto señorial, têu eido amado
pra co-o sangue regar trono estranxeiro
nos brazos de unha reina asesinado.
Xan Fernández de Andeiro, alta figura
de grandeza, de amor, de desventura,
mártir da Unión de Iberia, a tua lousa,
que inda a gloria pra ti foi triste cousa,
¡Que olvidada che está! tan só murmura
teu nome, quen o herdóu, na igrexa escura.

E. MARTELO.

A Coruña, 1894.

NOTAS

(1) Castro de Asperón. Asento da Torre de Andeiro, lugar da Torre, parroquia de San Martín de Andeiro, Concello de Cambre; a tres leguas da Cruña.

Este antigo señorío pasou por liña feminina aos descendentes principâs da familia, chamados Zuazo Mondragón; con título de Vizcondado de Andeiro, dende o século XVIII poseedores tamén do solar de Andeiro, na Cruña, que reedificaron, chamado «Pazo de Almeiras», por seren tamén Marqueses de Almeiras, rua Estreita de San Andrés, núm. 9. Hoxe edificio da Cooperativa Militar e Civil.

A familia dos Andeiro, dende un principio hasta hoxe, foi veciña da Cruña, donde subsiste a rama primoxénita da primeira división dos mayorazgos, feita en 1846, co-o seu arraigo; habendo desaparecido a rama mais nova, que levara, e vendéu dito Pazo de Almeiras e canto tiña de abo-lengo, sendo agora cubanos.

(2) Véxase a gran proclama na que Wellington presentou aos guerreiros do mundo o exemplo grandioso dos soldados gallegos, na guerra da Independencia contra Napoleón.

(3) Foi escrito a rentes da perda de Cuba, mal perdida, e Filipinas, regaladas.

(4) Publicóuse na Cruña, 5 Febreiro de 1899. Número 204 da *Revista Gallega*, con un manifesto da Liga Rexional.

(5) Camoens, según os xenealoxistas, descendía dos Caamaños de Andeiro. Esqueceuno cando chamóu «Sórdidos» aos gallegos no seu poema. Debles saetas que cairon despontadas, como cando foi inxusto con Andeiro, seu ascendente, por loubar aos portugueses e axudar á propia fama. ¡Debilidades!

(6) Fada do Ariosto. *Orlando Furioso*.

(7) MURGUÍA. *Galicia*. Págs. 324, 341, 403, 1.158 e siguientes.

(8) O Infante bastardo Don Xuan, despois rey Xuan I, finxindo celos da súa muller María Telles, asesínouna para poder casar con súa sobriña, Doña Beatrís, filla do rey Fernando I, en 28 de Novembro de 1377. *Historia de Portugal*, por Bernardino Piñeiro e outros, tomo II, libro IV, reinado de Don Fernando I, a cal seguimos conenzudamente n-este poema.

(9) O heróico rey Don Sebastián, morto en Mazalquivir en 1578, que esperan os portugueses. Símbolo da cruz e monarquía, que lles tornará a grandeza, e glorias que xa tardan.

(10) Véxase a nota 1.

(11) Caldeiros. Distintivo heráldico dos Ricos-Homes, que en Galicia eran o que en Castela os Grandes de España, e chamábanse señores, ou fidalgos, e condes por cargo; sen haber mais títulos hasta o século XV en Galicia. O escudo descrito e o que aínda téñ a Torre de Andeiro, restaurada.

(12) Piñeiro e lanzas. Armas dos Caamaño,

(13) MURGUÍA. *Galicia*. Citando a Costa. Páxina 1.158 e seguintes.

(14) Ruxeiro, héroe de Ariosto, Atlante de Carène, máxico.—*Orlando Furioso*.

(15) RAMÓN BERNÁRDEZ. *Historia de Santa María del Campo de la Coruña*, pág. 103.

Anque a tradición familiar, e sobre todo o escudo co-as cinco chagas portuguesas, posto sobre a sepultura fai proba de xacer alí o conde de Ourém, algúns dudan que esté alí sepultado cos outros da familia.

Os Zuazo, Marqueses de Almeiras e Vizcondes de Andeiro, e no seu nome os levadores de certas terras, pagaban en Santa María doce misas rezadas cada ano, según consta hasta 1846 nas partillas da casa; na que entre os sellos antigos inda se conserva un de prata, co-as cinco chagas, como as tén ó de Santa María. ¿Por qué está alí?

(16) Alcina; fada que enganóu a Ruxeiro. ARIOSTO. *Orlando Furioso*.

(17) Fernán Pérez de Andrade, o Bóo, foi parcial de Don Enrique, a quen axudóu con forzas e moeda, feitos históricos ben conocidos, hasta a sua coronación.

(18) O corno da alarbea dos Andeiros, despois Caamaños de Andeiro, de marfin e prata. Fala dél Vicetto na sua *Historia de Galicia*. Hay outro no pazo de Rianxo, de corno ben grabado, que se atribue ao fundador Almirante Charino, e tén barcos e cousas do seu tempo.

(19) GOLDSMIT. *Historia de Inglaterra*.

(20) Este conto é tradicional por toda a rodá do antigo señorío do Castelo de Vimianzo, propiedade do autor.

(21) Citada *Historia de Portugal* de que se ocupa a nota 8, que seguimos. Tomo II. Libro IV.

(22) Tratado de paz con Castela, renunciando Don Fernando canto de Galicia tiña e se declarara por él. Feito en Alcoutín. Hist. cit. Nota 8.

(23) Feito ben conocido e común nas Cortes de Europa. Casou con Don Fernando en 1371. Hist. cit. Nota 8.

(24) Hist. cit. A copla quedou de alcume a Don Fernando I.

(25) Era hirmán bastardo como fillo bastardo do rey Don Pedro de Portugal, pai de Don Fernando o Feroso, cuya filla Doña Beatrís debía sucederlle, como única e lexítima na coróa. Tan lexítima era que ninguén o dudou, e se despois se dixo para lexitimar a usurpación que fose filla de Andeiro, tan baixa é a mentira, que aínda Andeiro non paraba en Portugal cando ela nacéu, se tiña doce anos cando casou en Abril de 1383, nacera en 1371, o mesmo ano de casar seus pais, que aínda non viñera Andeiro a Portugal. Esta verdade era deber dos historiadores clarexala.

Ademais Don Xoan quixo casar co-a filla, ou co-a nai. Logo, ou non era cabaleiro ou desmentía as calunias contra nai e filla.

(26) Chamábase en Portugal n-aqueles tempos de Don Fernando I, Arroya Miuda (peixe pequeno) ao pobo levantisco, hoxe carbonarios.

(27) Texo. Río Ibérico, que desemboca en Lisboa.

(28) GOLDSMIT. *Historia de Inglaterra*. Fin do reinado de Duarte III, fundador da Orden da Ja-

rretiera, 1340. Trunfador da Franza, e que erguéu o espírito das ideas cabaleirescas.

(29) *Historia de Portugal*, citada.

(30) Caso igoal de Don Pedro I de Castela.

(31) Unha filla de Alfonso Enríquez casóu con Don Bermudo de Traba, proxenitor dos Andrade.

(32) Fernán Vazques, era xefe popular da Arroya Miuda, o mais querido, barbeiro en Lisboa. Véxase dita historia de Portugal.

(33) Os castellanos, que tomaron a Lisboa, na ausencia do Rey Don Fernando I.

(34) Fernán López, cronista de Don Fernando I. Hist. cit. Véxase nota 8.

(35) Doña Inés de Castro, madre do infante Don Dinis. *Historia de Portugal*.

(36) Fernán Vázquez, o mesmo da nota 32.

(37) Esta traición era de tratos ocultos do infante Don Xuan con Castela, de que fala a historia citada de Portugal.

(38) Fernán López dí «que estaban afrontados» e tan maldicente e falso, e, que logo dí, que en Elvas, deu a luz a raiña un fillo varón, que viveu apenas catro días, e se sabía non ser fillo do Rey, mais de Andeiro, pois o Rey pol-a sua doenza xa non tiña relacións co-a raiña, e co-a boca pequena decíase que Don Fernando afogara a creanza no colo da ama; mais o certo é que Don Fernando ordenou luto da corte.

Acóllome a rectítú dos letores: a debilidade da criatura acusa a paternidade do deble Don Fer-

nando; e o relato a parcialidade do cronista. Véxase dita Historia da nota 8.

(39) En 2 Abril 1382.

(40) Descrebe todo por miudo. Inda as olladas dos castelans a Doña Leonor; e doise non fose alí asesinado Andeiro. Hist. cit. nota 8.

(41) Fillo bastardo de outro bastardo do Prior do Hespital. Chamábanlle o héroe postugués, mais con Andeiro no-o foi.

(42) Asentan os historiadores portugueses, que deixou boa semente a Portugal.

(43) Eilo vae, eilo ven, de Lisboa a Santarem; decía o pobo a Don Fernando I, e quedoulle por alcume.

(44) Non se conoce a fundación e ten moitas lendas, e tivo varios nomes. Véxase Herculano. Arras por foro de España.

(45) Don Fernando de Castro, Conde de Castro, Sárria e Lemos, cuñado de Don Pedro I de Castela, abolengo dos señores do castelo de Vmianzo, hasta estos tempos do século XX.

(46) Do romanceiro do Cide. Gallego puro; pai do castelán.

(47) Estas conxuras indecentes contás o cronista do Rey Don Fernando I, capítulo 4.º da dita historia.

(48) Hist. cit. e crónica de Portugal. Textual.

(49) Refire dita historia que inda fuxiron o escriban da puridade e axundantes.

(50) Paseo de Lisboa,

(51) As crónicas portuguesas, co-a que seguimos, confesan e afean todo isto, mais inda din pe-lo infante «que inda o sol ten manchas» ¡Bon soll

(52) Vila de Portugal preto de Lisboa.

(53) Cumpleuse a maldición con incendios e terremotos.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
RESEARCH REPORT NO. 100
BY
J. H. GOLDSTEIN
AND
M. L. HUGGINS
PUBLISHED BY THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
CHICAGO, ILLINOIS, U.S.A.
1952

ERRATAS PRINCIPÁS

Página	Líña	Di	Debe decir
7	14	Atla	Atila
7	24	brandeando	brandendo
9	6	c-un	e un
13	8	tenxendo	renxendo
14	22	de	da
16	13	dos	dous
17	18	divos	dinos
27	28	das	dos
32	15	Alcontin	Alcoutin
43	4	senda	renda
56	17	c-a	e a
56	24	mas	mais
69	6	en cera,	encera,
77	23	tornas?»	tornâs?»

ERRATA CORRIGENDAS

Page	Line	Correction
10	15	100
10	20	100
10	25	100
10	30	100
10	35	100
10	40	100
10	45	100
10	50	100
10	55	100
10	60	100
10	65	100
10	70	100
10	75	100
10	80	100
10	85	100
10	90	100
10	95	100
10	100	100

INDICE

	<u>Páxinas</u>
Canto I. —No Castro de Asperón....	5
Canto II. —O Rico-home Xan de Andeiro.....	13
Canto III. —A Corte de Portugal....	30
Canto IV. —A reina Doña Leonor Té- llez e o conde de Ourém.....	47
Canto V. —A morte n-un rubín....	64
Canto VI. —A maldición de Lisboa. Campa e Mosteiro.....	81
Soneto —A Andeiro ao pé da sepul- tura.....	90
Fe de erratas	99

INDICE

<u>Página</u>	<u>Titulo</u>
5	Canto I.—No Canto de Asperón
	Canto II.—O Rico-home Xam de
13	Andaluz
20	Canto III.—A Corte de Portugal
	Canto IV.—A reina D.ª Leonor Te
27	lix e o conde de Oporto
34	Canto V.—A morte de um nobre
41	Canto VI.—A matança de Estoril
	Campos e Mosteiros
50	Soneto.—A Andaluz no pé da esqui-
59	ta
	Fé de erratas

OBRAS DO AUTOR

PUBLICADAS

El Laudemio.
Os afillados do Demo.
Líricas Gallegas.
Manual de los Consejos de Agricultura.
Landras e Bayas.
El siglo XIX. Cuatro Verdades.

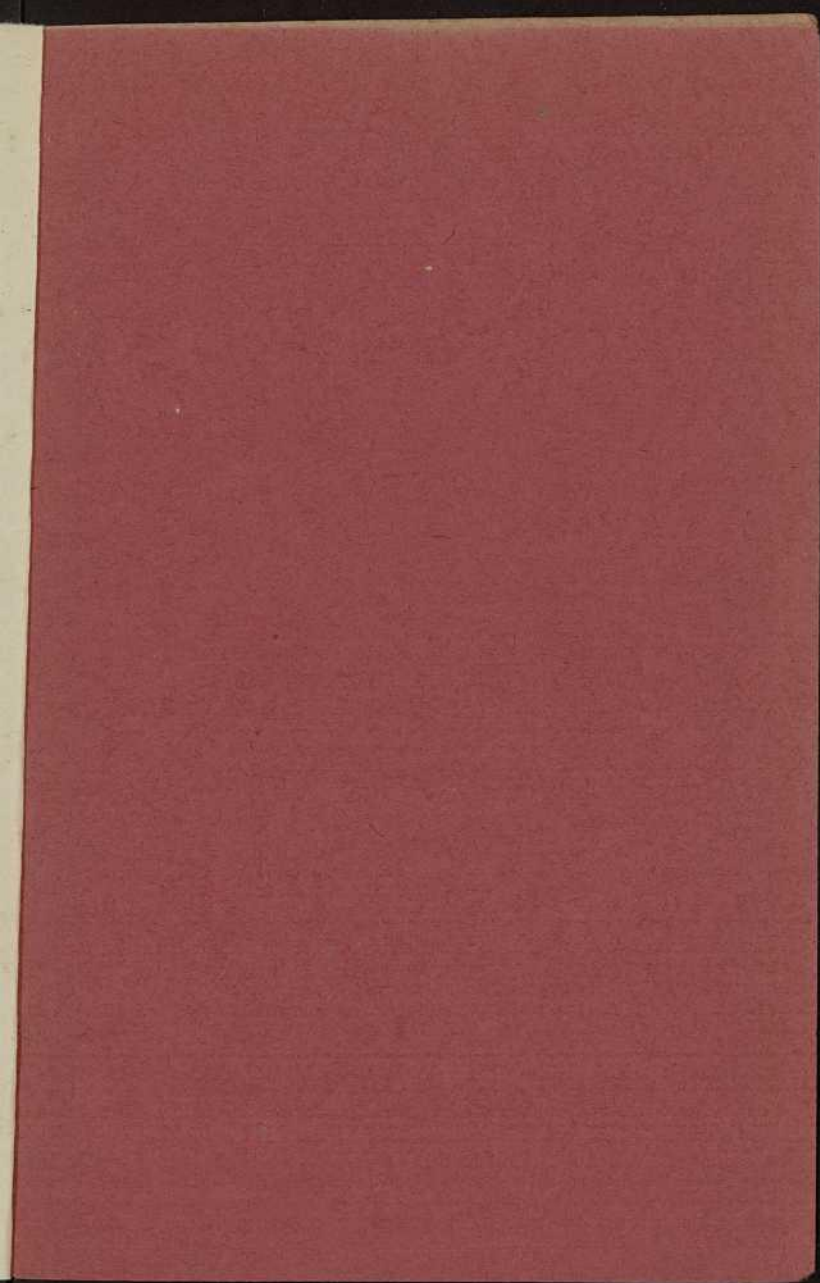
PRÓXIMAS A PUBLICARSE

Líricas Gallegas.—Tomo 2.º
Líricas Castellanas.
Las torres de Aviño.

OPRAS DO AUTOR

PUBLICADAS

OPRAS EM PREPARAÇÃO

PRECIO: 2 PESETAS.

REAL A
GA
A CO

42

Bib

WORLD

FOR

ALL

PEOPLES

TO

KNOW

THE

TRUTH